

VII. Hafta

Osmanlıcılık

Fransız İhtilalının yaydığı “milliyetçilik” akımı, çok uluslu bir etnik yapıya sahip olan Osmanlı ülkesinde oldukça etkili oldu. Milliyetçilik düşüncesi özellikle Balkanlarda yaşayan gayrimüslim toplulukları k ısa sürede etkisi altına aldı. Bu dönemde Osmanlı Devleti milliyetçi iç isyanlarla karşılaştı ve devletin dağılma süreci de hızlandı.

Osmanlı Devletinde toplumsal yapı “millet sistemi” üzerine inşa edilmişti. Ancak buradaki millet kelimesi farklı manada kullanılmaktaydı. Milletten kasıt, “din, mezhep” anlamına gelmekteydi. Kısaca, gayrimüslimlerin sosyal ve siyasi konumu mensup oldukları din anlayışına göre sınıflandırılmıştı. Her bir din ayrı millet olarak kabul ediliyordu.

Fransız ihtilali sonrasında yayılan milliyetçilik fikri ve yabancı ülkelerin gayrimüslim tebaayı bağımsızlığa tahrik ve teşvik politikası sonucunda “millet sistemi” ve hâkim millet anlayışını sürdürmeyi imkânsız bir hale getirdi. Osmanlı Devleti, sosyal yapıdaki etnik ve dini yapıyı modern dünyanın talepleri ve gayrimüslimlerin istekleri ışığında çözüme kavuşturmak için “Osmanlıcılık” fikrini geliştirdi. Osmanlıcılık bir anlamda, milliyetçilik düşüncesine paralel, Batılıların milliyetçilik propagandalarını engellemeye yönelik bir çabaydı. “Osmanlı Milleti” ya da Osmanlıcılık fikri iç ve dış şartların zorlaması neticesinde devleti politik açıdan yaşatacak bir proje olarak görüldü. Etnik grupların uluslaşma sürecinin önüne geçebilmek için Osmanlı kimliği etrafında bir ortaklık oluşturmak, bu ortaklığın toplumun bütün kademeleri tarafından kabul edilmesi sağlanmak isteniyordu.

Osmanlıcılık, padişahın gözetimi altında yaşayan milletlerin, din ve ırk farkına göre ayrılmaksızın idarî, dinî, hukukî ve siyâsî haklardan eşit faydalanmasıydı. Başka bir deyişle; Osmanlı Devletinin yönetimi altındaki farklı etnik kimlikleri aynı çatı altında birlikte, beraber tutma projesiydi. Her türlü etnik kimlik üzerinde üst kimlik olarak “Osmanlı Milleti” oluşturmak için geliştirilen siyasal düşünce hareketine “Osmanlıcılık” denilmektedir. Bu yolla, Osmanlı Devletinin, sınırlar içinde yaşayan Türk, Ermeni, Arap, Yahudi, Bulgar v.s. hangi soydan ve mezhepten olursa olsun bütün topluluklar “Osmanlı” kimliğinde birleştirilecek ve böylelikle etnik milliyetçilik düşüncesinin yol açtığı bağımsızlık istekleri önlenecekti.

Osmanlıcılık düşüncesinin doğuşunu II. Mahmut dönemine kadar götürmek mümkündür. II. Mahmut 1837’de yabancı sefiirlere Mustafa Reşid Paşa kanalıyla “Ben

tebaamdan Müslümanı camide, Hıristiyanı kilisede, Musevisini de havrada fark ederim, aralarında başka güne bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adâletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır” bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerde, özellikle gayrimüslimlere yönelik üretilen devlet politikaları içerisinde Osmanlılık düşüncesinin önemli bir yeri vardır. Bu düşüncenin ilk işaretleri; II. Mahmut’un zamanında ortaya atılan eşitlik temelli politikalarında ve Tanzimat’ın mimarı ve fermanın hazırlayıcısı Mustafa Reşid Paşa’nın “Osmanlı Milleti” oluşturma gayretlerinde görülmektedir. Tanzimat’ın özünde, yeni bir yönetim anlayışı düşünülerek başlatılması, “İttihad-ı Anasır” veya Osmanlılık politikalarının her alanda uygulanmasının zorunluluğunu ortaya çıkardı. Gerek gayrimüslimleri gerekse Batılı ülkelerin taleplerini günlük uygulamalarla karşılamanın mümkün olmadığı açıktı.

Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanan 1839 Tanzimat Fermanı devletin tüm kurumlarında, yönetim anlayışında ve idarede köklü değişikliklerin önünü açtı. Tanzimat Fermanı’nda göze çarpan prensiplerin ana düşüncesinde “Osmanlılık, Osmanlı Vatanperverliği” vardı. Ferman’ın ilk kez Müslüman veya gayrimüslim tüm uyrukların aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olacaklarını ilan etmesi Osmanlı devleti için oldukça ileri bir adımdı. Ferman bir anlamda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliği sağlayarak yakınlaşmayı da amaçlıyordu. Tanzimat Fermanı’nın gerektirdiği hukuki adımlar kısa sürede atılmaya başlandı. 1840’ta kabul edilen Ceza Kanunnamesinin giriş kısmında “Kanun önünde bütün yurttaşların eşitliği” ilkesi vurgulanıyordu.

Hükümet gayrimüslim politikasındaki değişikliği anlatmak ve gayrimüslimlere yönelik toleranslı ve müşfik yaklaşımı ortaya koymak için büyük çaba gösterdi. Fakat bu çabaların beklendiği kadar hızla başarıya ulaşmadı. Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimleri memnun edecek, sosyal ve siyasal yapıdaki farklılıkları giderecek birçok adımları atmasına, Osmanlılık devlet politikası olarak takip edilmesine rağmen Balkan milletlerindeki uluslaşma süreci devam etmekteydi.

Mustafa Reşid Paşa’nın önünü açtığı Tanzimat döneminin temel esasları, takipçileri Âli ve Fuad Paşalar tarafından da sürdürülmüştü. Âli ve Fuad Paşalar devletin çöküşünü önlemenin tek yolunun Müslüman-gayrimüslim öğelerinin kaynaştırılmasından geçtiğini düşünüyorlardı. Âli ve Fuad Paşalar 1856 Islahat Fermanı’nı, devletin bekâsını temin edecek çeşitli din ve ırkların Osmanlılık içinde eriyeceğini düşünerek ilan etmişlerdir.

Islahat Ferman'ı ile her çeşit dini faaliyet devlet güvencesi altına alındı, gayrimüslimlere yönelik siyasi sınırlandırmalar kaldırıldı, etnik ve dini tahkir ifade eden bütün sıfatlar yasaklandı, karma mahkemelerin yetkileri genişletildi, vergi ve askerlik konusunda eşitliğin sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı.

Islahat Fermanının hazırlanış şekli, hazırlanma şartları ve getirdiği yenilikler bakımından ciddi eleştiriler aldı. Dikkat çekici taraf ise Ferman yabancı elçilikler tarafından da şaşkınlıkla karşılanmasıydı. Yabancı elçilerde dahil kimse gayrimüslimlere bu kadar fazla hak ve hukuk tanınmasını beklemiyordu. Islahat Fermanından sonra gayrimüslimlerin milli eğitimden daha fazla faydalanma ve devlet memurluklarına geçme imkânları kolaylaştırıldı.

Ortak vatan etrafında birleşmeyi esas alan Abdülaziz, 19 Ocak 1869'da dokuz maddeden oluşan Tâbiyet-î Osmaniye Kanunnamesi'ni kabul etti. Kanunun temel özelliği, Müslüman ve Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın bütün halkı kapsamasıdır. Kanun, dini anlayışa dayalı vatandaşlık mefhumunu terk ederek onun yerine Batı hukukundaki uyrukluk kavramını yerleştirmekteydi. Tâbiyet-î Osmaniye Kanunnamesi Osmanlı ülkesinde ümmetten millete geçişte ve modern vatandaşlık kavramının gelişmesinde önemli bir adım oldu.

İlk Anayasa Kanun-î Esasi'de; "Madde 8: Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bila istisna Osmanlı tâbir olunur" tanımı ile kimlik konusuna bir kez daha vurgu yapıldı. Ayrıca 12. maddede tebaaya tanınan başlıca haklar ve şahsî hürriyetler vurgulanmıştı. Böylece gayrimüslimler için en üst yasal güvence verildi. Meclis "Osmanlılık" ruhuna uygun çalışmalarını sürdürse de gayrimüslim üyeler zaman zaman kendi etnik konularına ait taleplerini meclise taşımaktan çekinmemişlerdi.

Tanzimat ile birlikte sosyal ve siyasal olayları yorumlayan, alternatif çözümler üreten bir aydın sınıfı ortaya çıktı. Aydınlardan; Şinasi Mustafa Reşid Paşa'nın yapmış olduğu yeniliklere en büyük desteği verirken yapılan yeniliklere de sahip çıktı. Namık Kemal'de Tanzimat dönemi yapılan yenilikleri desteklerken, devletin yapmış olduğu birçok yeniliği samimi bulmayarak, tamamen günün şartları içerisinde yapılan siyasi hareketler olarak niteledi. Ziya Paşa'nın Âli ve Fuat Paşalara duyduğu öfke nedeniyle Âli Paşa devrinde yapılan yeniliklere karşı gibi gözükse de Ziya Paşa'da Namık Kemal gibi Osmanlılık düşüncesine sahip çıkmakta ve desteklemekteydi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti de Osmanlılık düşüncesine sahipti. Cemiyetin üyelerinde Ebuzziya Tefvîk Cemiyetin amacını; Osmanlı

halkını din ve ırk ayırmaksızın özgürlük içinde tek vücut halinde birleştirmektir şeklinde açıkladı.

Osmanlıcılık ideolojisi Balkan savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle son buldu. II. Meşrutiyet sonrası Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi aydınlar tarafından Türk millî kimliğinin oluşumunu geciktirdiği için şiddetle eleştirildi. Zaten artık bu politikayı uygulama gereğine inanılacak şartlar da kalmamıştı.

Kaynak: Şerif Demir, “ Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, Selçuk Üni.Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 29, 2011, s. 331-348.